

**ผู้หญิงในสังคมชนบท : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์
บริเวณคาบสมุทรสทิงพระจังหวัดสงขลา พ.ศ.2504 – 2550
Women in Rural Society: A Historical study on Sathing
Phra Peninsula in Songkhla Province, 1961–2007 A.D.**

อดิสร ศักดิ์สูง¹
Adisorn Saksoong

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องผู้หญิงในสังคมชนบท : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์บริเวณคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา พ.ศ.2504 – 2550 มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาผู้หญิงในโครงสร้างสังคมชนบทและการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของผู้หญิงในช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่ศึกษาผ่านข้อมูลประเภทเอกสารและทางประวัติศาสตร์ด้วยคำบอกเล่า

ผลการศึกษาพบว่า ผู้หญิงในสังคมชนบทในอดีต มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและอยู่ภายใต้จารีตประเพณีที่เป็นบรรทัดฐานสังคมอย่างเคร่งครัด คือผู้หญิงต้องอยู่ในฐานะเมีย แม่ และลูกสาวที่ดีมีบทบาทในครัวเรือนเป็นหลัก ต่อมาเมื่อสังคมชนบทได้รับผลกระทบจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจแบบทุนและการเข้ามาของวัฒนธรรมเชิงวัตถุจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของรัฐ ฐานะของผู้หญิงจึงได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่อง ก่อเกิดการเคลื่อนไหวเพื่อปรับเปลี่ยนบทบาทหลายด้าน อันได้แก่บทบาทในครอบครัว กิจกรรมทางสังคม และบทบาททางเศรษฐกิจ แต่ในแง่มุมมองของจารีตประเพณีแล้ว ผู้หญิงส่วนใหญ่ยังรักษาความต่อเนื่องเอาไว้ได้หากปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของชนบทดังกล่าว

ABSTRACT

The study of Women in Rural society : A Historical Study on Sathing Phra Peninsula in Songkhla Province, 1961–2007 aimed at examining women in rural society structure and their change of status

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา

and role during an implementation of the National Economic and Social Development Plan. The research methods used were historical approach : they were done through study of documents and collection of oral data in fieldworks.

The result of this study revealed that the women livelihood in previous rural society was simple and strictly under customary or social norms i.e. they were inevitably confined, as a good wife, mother and daughter with domestic roles. Later, when the rural society was impacted by the economic expansion of capitalism and the arrival of materialist culture due to the implementation of the National Economic and Social Development Plan, the women's status has been continually affected. This resulted in a movement with the major purpose of their roles' adaptation. The mentioned role were ,such as, those in family, social activities, and economy. However, in the view of customs, most of the women were able to maintain their continuity and attempt to adapt their roles in order to be in line with cultural and social changes of the rural context.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ของประเทศไทยเท่าที่ผ่านมาผู้ศึกษาส่วนใหญ่มักมุ่งให้ความสนใจในประเด็นการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ผู้นำท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ยังไม่มีงานใดมุ่งศึกษาประวัติศาสตร์ของผู้หญิงในสังคมภาคใต้อย่างจริงจัง จนทำให้สาระประวัติศาสตร์ภาคใต้ที่ผ่านมามีขาดความสมดุล เพราะเน้นเรื่องราวของเพศชายเป็นหลักขณะที่เพศหญิงเป็นเพียงส่วนประกอบเล็กๆ ของสังคม อดีตของภาคใต้จึงไม่สมบูรณ์ เพราะโดยแก่นแท้ของประวัติศาสตร์นั้นจำเป็นต้องศึกษาผู้คนในโครงสร้างสังคมทั้งหมดอันหมายรวมถึงเรื่องราวของผู้หญิงด้วย

งานวิจัยนี้จึงเป็นการศึกษาประเด็นที่ขาดหาย โดยมุ่งเน้นไปที่เรื่องราวของผู้หญิงในสังคมชนบทในฐานะของสมาชิกของสังคมที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่น อีกทั้งมีความเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทในแง่มุมต่าง ๆ ตามบริบทแวดล้อมที่การเปลี่ยนแปลงไป

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่สังคมชนบทได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง จากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) เป็นต้นมา โดยผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นศึกษาไปที่ผู้หญิงในสังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา ด้วยเหตุผลคือบริเวณนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์เมืองสงขลา ทั้งเป็นพื้นที่ซึ่งมีการก่อตัวของชุมชนโบราณที่มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ที่ในพื้นที่การศึกษา ผู้หญิงในสังคมชนบทมีการปรับเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทค่อนข้างชัดเจนเพราะมีปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอำเภอเมืองสงขลาซึ่งเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางการลงทุนต่างๆ ดังนั้นการปรับเปลี่ยนฐานะและบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ดังกล่าวจึงน่าสนใจศึกษา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้หญิงในสังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ เพื่อเข้าใจถึงฐานะและบทบาทของผู้หญิงในอดีต คือผู้หญิงกับจารีตประเพณี ผู้หญิงกับครอบครัว ผู้หญิงกับระบบเศรษฐกิจ และศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงในฐานะและบทบาทของผู้หญิงภายใต้บริบทสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงในยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (พ.ศ.2504-2550)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการวิจัยจะทำให้เข้าใจวิถีการดำเนินชีวิตของผู้หญิงในโครงสร้างสังคมชนบท ตลอดจนบทบาทของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับผู้คนในสังคมในช่วงเวลาที่ศึกษา ซึ่งจะทำให้เรื่องราวของผู้หญิงถูกเติมเต็มเข้าสู่สารประวัติศาสตร์สังคมของภาคใต้ และสาระเหล่านี้จะทำให้เข้าใจถึงพัฒนาการของสังคมภาคใต้ในระดับพื้นฐานได้ชัดเจนมากกว่าที่เป็นอยู่ นอกจากนี้ผลการวิจัยยังเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่ศึกษาเรื่องราวของผู้หญิงในเชิงลึก อันจะเป็นประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาสังคมชนบทให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมกับสภาพสังคมที่แท้จริง ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่วิชาประวัติศาสตร์จะได้รับใช้สังคมอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน

ขอบเขตการวิจัย

1. **ด้านเนื้อหา** การวิจัยครั้งนี้จะเน้นการศึกษาไปยังกลุ่มผู้หญิงที่อยู่ในวัฒนธรรมไทยพุทธเป็นหลัก เนื่องจากเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในพื้นที่
2. **ด้านพื้นที่** งานวิจัยนี้ได้กำหนดเขตพื้นที่ศึกษาให้อยู่บริเวณคาบสมุทรสทิงพระ โดยคัดเลือกชุมชนศึกษาในพื้นที่ 4 อำเภอ คือ อำเภอรโนด อำเภอกระเสสินธุ์ อำเภอสทิงพระ และอำเภอลิงหนคร

3. **ด้านเวลา** งานวิจัยนี้จะเริ่มการศึกษาใน พ.ศ.2504 ซึ่งเป็นปีที่ภาครัฐใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก และสิ้นสุดการศึกษาในปีที่สิ้นสุดโครงการวิจัยคือ พ.ศ. 2550

ระเบียบวิธีในการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้กระบวนการศึกษา ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ แต่เนื่องจากการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมชนบทมีข้อจำกัดด้านข้อมูลหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงต้องใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่ามาทำการศึกษามีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. สร้างกรอบความคิดเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา
2. เก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือบทความ หนังสือ และข้อมูลจากเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาการวิจัย
3. เก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้วิธีการประวัติศาสตร์แบบบอกเล่า (oral history) ซึ่งผู้วิจัยได้ออกแบบคำถามเพื่อเป็นเครื่องมือให้ทีมงานใช้ซักถามในหัวข้อต่างๆให้ครอบคลุมประเด็นศึกษา โดยการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มผู้หญิงในพื้นที่ซึ่งจะคัดเลือกจากผู้หญิงหลากหลายสถานภาพ เช่น ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ เป็นต้น
4. นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารและจากภาคสนามมาตรวจสอบ วิพากษ์และประเมินผลข้อมูลเพื่อสรุปสาระสำคัญโดยนำมาเรียงตามประเด็นศึกษา จากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูลแล้วสังเคราะห์ และนำเสนอเนื้อหาแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยเน้นการอธิบายพัฒนาการตามมิติของเวลา

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผู้หญิงในสังคมชนบทครั้งนี้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ ผลงานที่เกี่ยวข้องกับแนวทางศึกษาและวิธีการวิจัยในประเด็นผู้หญิง ผลงานที่ศึกษาผู้หญิงในสังคมชนบท ผลงานที่ศึกษาผู้หญิงในสังคมไทย ผลงานที่ศึกษาผู้หญิงในภาคใต้ และผลงานที่ศึกษาสภาพทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจในบริเวณคาบสมุทรมหะสาร ซึ่งผลงานเหล่านี้จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้เรียนรู้และเข้าใจแนวทางในการศึกษาได้กระจ่างขึ้น

1. ผลงานที่ศึกษาประเด็นผู้หญิงในสังคมชนบท

การศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในหมู่บ้านหรือในสังคมชนบทได้รับความสนใจพอสมควร ประเด็นที่ศึกษาโดยภาพรวมแล้วจะเน้นเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และความสัมพันธ์กับผู้อื่นในชุมชน ซึ่งจะเป็นตัวบ่งบอกถึงสถานภาพและการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในช่วง 30-40 ปีที่ผ่านมา ซึ่งนับว่าส่งผลกระทบต่อสถานภาพของผู้หญิงในชนบทอยู่พอสมควร การศึกษาส่วนใหญ่มักมุ่งไปในประเด็นต่าง ๆ เช่น ผู้หญิงในฐานะเป็นผู้สืบทอดความต่อเนื่องของครอบครัว ที่มุ่งให้ภาพผู้หญิงเป็นฝ่ายอยู่กับครอบครัวตลอดมาตามธรรมเนียมปฏิบัติของชนบทไทยแต่เดิม การศึกษาจะเน้นภาพผู้หญิงในภาคเหนือเป็นหลัก มีการวิจัยกันเป็นจำนวนมาก เช่น งานของ แอนดรูว์ เทอร์ตัน เป็นต้น ส่วนผลงานที่ศึกษาทางภาคอีสานก็มีอยู่บ้าง เช่น งานของ ชาร์ล เอฟ คาย โดยผลงานเหล่านี้มักมุ่งในประเด็นที่ว่าผู้หญิงเป็นฝ่ายที่สร้างความต่อเนื่องในระบบเครือญาติให้กับฝ่ายตนที่เชื่อมโยงไปถึงการรักษาแรงงานและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับตระกูลด้วยกระบวนการต่าง ๆ เช่น การได้รับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ เป็นต้น

ส่วนประเด็นที่นิยมศึกษากันอีกประเด็นคือ "ผู้หญิงกับการผลิตทางเศรษฐกิจ" เป็นการให้ภาพการมีส่วนร่วมในการผลิตทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในชนบท รวมไปถึงอำนาจในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ เช่น ผลงานของรัชนิกร ทิพย์วรรณ (2535:11-25) **การใช้แรงงานชายและหญิงในครัวเรือนเกษตรชนบท บ้านขี้ผึ้งและหนองน้ำใหญ่** ซึ่งดำเนินการศึกษาที่จังหวัดอยุธยา ได้เสนอว่าผู้หญิงมีส่วนร่วมในการทำนาทุกขั้นตอน เช่นเดียวกับงานของเบญจพรรณ ชินวัตร และคณะ (2537 : 33-55) เรื่อง **"งานวิจัยบทบาทสตรีในการเกษตรของประเทศไทย"** ที่ให้ภาพรวมเช่นเดียวกันว่าผู้ชายและผู้หญิงมีส่วนร่วมในการเพาะปลูกอย่างมาก ส่วนงานของวณี บางประกาย (2533:122) **การแบ่งงานระหว่างเพศและการพัฒนาสตรีชนบท : กรณีศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย** กลับให้ภาพว่าผู้หญิงสามารถทำงานแทนผู้ชายได้และยังทำงานหนักกว่ามาก นอกจากนี้นงานวิจัยหลายชิ้นยังให้ข้อสรุปตรงกันว่า ผู้หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจสูงโดยเฉพาะการค้าขายเนื่องจากฝ่ายชายขาดทักษะด้านนี้ สำหรับงานของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และปนัดดา เผือกพันธ์ **ผู้นำท้องถิ่นอีสานกับเครือข่ายความสัมพันธ์ : การศึกษาวิเคราะห์จากกรณีศึกษา** เป็นงานที่น่าเสนอภาพรวมเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยระดับกว้าง โดยมีกรณีศึกษาเรื่องกำนันสตรี เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นปัจจัยที่กว้างตำแหน่งและมีบทบาทเป็นผู้นำท้องถิ่น ขณะที่ผลงานของพัชรินทร์ ลาภานันท์, ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และเยาวลักษณ์ อภิชาติवलลภ (2550:43) **การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม : การศึกษาสถานภาพองค์ความรู้** เป็นผลงานที่ศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมไทยกับตะวันตกในเชิงประวัติศาสตร์

เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของปรากฏการณ์ดังกล่าวโดยใช้วิธีการศึกษาเอกสารต่าง ๆ จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ซึ่งผลการศึกษาพบว่าปรากฏการณ์นั้นทำให้เกิดการผสมกลมกลืนระหว่างเชื้อชาติ ผลงานของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2536:28) **แลได้สี่ทศวรรษ : ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และการพัฒนาการทางการเมือง (พ.ศ. 2490-2536)** ที่ให้ภาพผู้หญิงในชุมชนมุสลิมที่ปัตตานี ซึ่งผลงานนี้ได้เสนอว่าผู้ชายและผู้หญิงต่างช่วยกันทำนา หากหญิงแต่งงานแล้วจะมีอาชีพเพิ่มคือค้าขาย เพราะเชื่อว่าการค้าคืออาชีพของผู้หญิง ส่วนการทำประมงนั้นจะมีการแบ่งงานระหว่างเพศชัดเจนคือจะเป็นหน้าที่ของฝ่ายชายเป็นหลัก จากผลงานทั้งหมดที่กล่าวมาอาจให้ข้อสรุปได้ว่า ในสังคมเกษตรผู้หญิงมีส่วนร่วมในการทำงาน และเป็นผู้เก็บเงินของครอบครัว แต่มีอำนาจในการตัดสินใจในครอบครัวไม่มากเท่าที่ควร

สำหรับประเด็นที่ศึกษาผู้หญิงกันมากอีกพอสมควรคือ "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและฐานะของผู้หญิงในชนบท" เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศไทย 30 - 40 ปีที่ผ่านมา ซึ่งทำให้การผลิตและบริโภคเข้าสู่ระบบการตลาดจนส่งผลกระทบต่อผู้หญิง ผลงานที่โดดเด่น เช่น ผลงานของสุวรรณ เกรียงไกรเพชร (2535:44) **สถานภาพผู้หญิง : อดีต ปัจจุบัน อนาคต สวัสดิ์ ชนประสิทธิ์พัฒนา (2534:112) สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ** ผลงานของยศ สันตสมบัติ (2532:167) **แม่หญิงสี่ชายตัว** ผลงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นการให้ภาพการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตผู้คนในชนบทจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ทำให้ชาวนาสูญเสียที่ดิน ความเจริญแห่งวัตถุนิยมทำให้ชาวนาอพยพไปตามที่ต่างๆ เพื่อหารายได้ เด็กต้องออกจากบ้านเพื่อไปเป็นแรงงานจนทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย เช่น การเข้าสู่กระบวนการขายบริการทางเพศ เป็นต้น

2. ผลงานที่ศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในมิติประวัติศาสตร์

ผลงานที่ศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในมิติประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงโดยตรงยังมีจำนวนไม่มากนัก ที่ผ่านมามีเรื่องราวของผู้หญิงในสังคมไทยมักเป็นเพียงส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมทั้งหมด งานศึกษาที่เกี่ยวกับผู้หญิงส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องของผู้หญิงชนชั้นสูงของสังคมหรือภาพผู้หญิงในอุดมคติของสังคม ซึ่งส่วนใหญ่จะสะท้อนภาพของผู้หญิงออกมาในแนวทางคล้ายคลึงกัน อาทิ ผลงานของบุญยงค์ เกศเทศ (2532:25) **สถานภาพสตรีไทย** เป็นผลงานที่เสนอภาพของผู้หญิงไทยโดยภาพรวมในแต่ละสมัยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงต้นรัตนโกสินทร์ โดยศึกษาจากกฎหมาย ประกาศ วรรณคดีและเอกสารชาวต่างชาติ ผลงานของสภาสตรีแห่งชาติ (2518:14) **สตรีไทย** ที่เสนอเรื่องราวของผู้หญิงในแง่ที่คล้ายกับงานของ บุญยงค์ เกศเทศ โดยจุดสนใจส่วนใหญ่อยู่ที่วิถีชีวิตของผู้หญิงชนชั้นสูงและภาพของผู้หญิงในอุดมคติของสังคมที่ปรากฏในวรรณคดี ทั้งเรื่องค่านิยม การประพฤติกฎปฏิบัติตนของผู้หญิง และการเลือกคู่ครอง อย่างไรก็ตามมีหลายผลงานที่พยายามให้ภาพ

อดีตของผู้หญิงสามัญชนและผู้หญิงที่อยู่ในภูมิภาคต่างๆ อาทิ ผลงานของดวงทอง เหล่าวรรณกุล (2539:143) ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นการศึกษา ถึงการดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตของผู้หญิงสามัญชนในบริเวณภาคกลางท่ามกลางการ ผันแปรของบริบทแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง ผลงานของอดิสร คักดีสูง (2540:223) สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน พ.ศ. 2434 – 2476 เป็นการให้ ภาพความแตกต่างระหว่างผู้หญิง ในสังคมส่วนกลางกับผู้หญิงในวัฒนธรรมล้านนา โดยเน้น ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น คือผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความต่อเนื่องของระบบ ครอบครัวและชุมชนผ่านพิธีกรรมบางอย่าง เช่น กรณีความเชื่อเรื่องผีป่วนที่สัมพันธ์กับอำนาจ ของผู้หญิง เป็นต้น

ผลการวิจัย

1. ผู้หญิงในโครงสร้างสังคมชนบท

1.1 ค่านิยมที่มีต่อผู้หญิงในสังคมภาคใต้

ในอดีตฐานะและบทบาทของผู้หญิงในสังคมภาคใต้มีลักษณะไม่แตกต่าง จากผู้หญิงส่วนใหญ่ในสังคมไทยทั่วไปมากนัก คือผู้หญิงเป็นเพศที่ด้อยกว่าผู้ชาย อันเป็นผล มาจากอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบพื้นบ้านที่ให้คุณค่าแก่ผู้ชายมากกว่า ซึ่งค่านิยมนี้นับว่ามี อิทธิพลมากในสังคมชนบทนับแต่อดีต ดังจะเห็นได้จากการที่พ่อแม่มักยกย่องบุตรชายมากกว่า บุตรสาว เนื่องจากค่านิยมที่ว่าบุตรชายเป็นผู้สืบตระกูล สังคมชนบทในอดีตจึงมีค่านิยมที่ ยอมรับสถานภาพบุตรชายมากกว่าบุตรสาว ดังจะเห็นได้จากเพลงกล่อมเด็กของตำบลโรง อำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา ที่มีความว่า "ฮา เออ เทอ ตันกล้ายพังลาหวิเหียวลูกชาย แม่คนเดียว ตั้งชื่อเจ้าแสงสุริย์ฉาย ลูกหญิงแม่ไม่รัก ลูกชายแม่รักจนเท่าตาย ตั้งชื่อเจ้า แสงสุริย์ฉาย ลูกชายแม่คนเดียว" (นัทธิภา สติรวณิชย์, 2540 : 87) ดังนั้นค่านิยมของสังคมที่มี ต่อผู้หญิงในสังคมภาคใต้จึงเน้นไปในเรื่อง ผู้หญิงในอดีตมีสถานภาพทางสังคมต่ำกว่าชาย

1.2 ค่านิยมที่มีต่อผู้หญิงในสังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ

ในสังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ผู้คนมีค่านิยมต่อผู้หญิงไม่ต่างจาก พื้นที่อื่นๆ ในภาคใต้คือต้องประพฤติตนอยู่ในจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด ระมัดระวังตัว ไม่ประพฤติผิดในทางเพศ ดังสะท้อนในเพลงกล่อมเด็กของท้องถิ่นหลายเพลง เช่น เพลงกล่อมเด็กของตำบลเชิงแส อำเภอกะเสสินธุ์ ที่แสดงให้เห็นถึงการรักษาวงศ์วานตัวของ หญิงว่า "หมากอ่อนเหอ มีหนอนในไส้ ขึ้นเชื่อว่าชาย น่องไม่ผ่าหมากให้กิน ไปนั่งเร็นใคร นินทาไปเสียสิ้น น่องไม่ผ่าหมากให้กิน เชื่อว่าชายซี้ปลิ้นปลอก" ผู้หญิงในอุดมคติ ต้องมี ความพร้อมในการเป็น แม่ เมีย ที่ดี มีบทบาทสำคัญในการเลี้ยงดูบุตร ปณิบัติสามี และ

ไม่บอกพร่องเรื่องครวเรือน หญิงใดไม่ปฏิบัติตามก็จะถูกตำหนิติเตียนจากสังคม ดังสะท้อนจาก บทเพลงกล่อมเด็กของตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระเสลีนธุ์ ที่มีความว่า “โลกสาวเหอ โลกสาว บ้านหัวนอน ใช้ให้แกงบอน ตั้งแต่เช้าจนเท่าเที่ยง ใช้ให้แกงบลาดูก จุกลงทั้งเงี้ยว ตั้งแต่เช้าจนเที่ยง หมั่นนำให้เลี้ยงผัว” (นิตยา จันทวงศ์, 2532: 54)

1.3 ผู้หญิงกับสถาบันครอบครัว

วิถีชีวิตโดยรวมของผู้หญิงในสังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ คือ การอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่เน้นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในครอบครัวและเครือญาติ และการดำเนินชีวิตในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัวมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของครอบครัว ทั้งการทำมาหากิน งานบ้านเรือน และบทบาทที่สำคัญยิ่งคือการอบรมสั่งสอนสอนบุตร ดังสะท้อนจากเพลงกล่อมเด็กของชาวบ้านตำบลวัดจันทร์ อำเภอสทิงพระ ว่า “เกิดมาเป็นหญิงเหอ ให้เห็นว่าเป็นหญิง ลำบากจริงจริง นะเจ้าดวงสมร เจ้าอย่าแลงจักรเป็นดอกบัว จำไว้นะทุนหัวคำแม่สอน ถ้าเจ้าหาความสุขคิดเสียก่อน จำคำแม่สอนดวงสมรจะได้ดี” (นิตยา จันทวงศ์, 2532:45) ซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์และการดำเนินชีวิตร่วมกันภายในครอบครัวดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ มักปรากฏอยู่ทั่วไปในข้อมูลประเภทคติชนวิทยาและวรรณกรรมพื้นบ้านภาคใต้ ที่โดยรวมก็คือ ผู้หญิงมีวิถีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์และผูกพันอยู่กับครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ และเป็นผู้ซึ่งมีบทบาทอย่างมากต่อการดำรงอยู่ของครอบครัว ทั้งด้านการทำมาหากิน การมีส่วนร่วมในการผลิต และกิจกรรมแลกเปลี่ยนผลผลิตผ่านการค้าขาย

1.4 ผู้หญิงกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

สำหรับวิถีการผลิตผู้หญิงในสังคมชนบทของภาคใต้โดยภาพรวมคือผู้หญิงจะประกอบอาชีพทั้งในลักษณะการช่วยเหลือสามีและการประกอบอาชีพด้วยตนเองในหลายๆ อาชีพ ดังสะท้อนจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ เรื่อง “ปลาบู่ทอง” ที่เป็นรากฐานความคิดของผู้คนว่า ดัง “...ทำอะไร ชวนกันตากไถ ไม่ใคร่เป็นผล...” นอกจากนี้ผู้หญิงก็ยังหาเลี้ยงครอบครัวด้วยการค้าขาย โดยนำผลผลิตจากครัวเรือนไม่ว่าจะเป็นพืชผักผลไม้หรือปลาไปขายตามชุมชนหรือบริเวณตลาดต่างๆ บทบาทดังกล่าวของผู้หญิงในภาคใต้ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นหลายเรื่อง เช่น “นางอุทัย” ที่มีสาระหลายตอนได้กล่าวถึงผู้หญิงชาวบ้านได้นำพืชผลด้านการเกษตรไปขายเพื่อยังชีพในครอบครัว ดังความว่า “ยายฟังนางถาม เล่าแก่โหมงาม แมงลักผักถั่ว ผักกาดผักหม ข่าขายมาเลี้ยงตัว สองเราเมียผัว ได้กินแพรงาย” ต่อมาเมื่อการค้าเริ่มเข้ามามีบทบาทชุมชน บทบาทด้านการค้าขายของผู้หญิงก็จะเด่นชัดขึ้นโดยเฉพาะ

เมื่อระบบการแลกเปลี่ยนที่ใช้เงินตราเข้ามาสู่ชุมชน ดังเพลงกล่อมเด็กของชาวบ้านตำบลเกาะใหญ่ และตำบลเชิงแส อำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา ที่มีสาระกล่าวถึงการค้าขายที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ไว้อย่างชัดเจน โดยการค้าขายที่กล่าวถึงนั้นจะเป็นภาพการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ของผู้หญิงในหมู่บ้าน เช่น ขายผักผลไม้ ขายขนม ดังความว่า "เดินเดินเหอไปพบหญ้าเทินกับหญ้าปล้อง สองสาวพี่น้อง ร้องขายหนมบ้า น้ำผึ้งเทโวหนมโคเทว ร้องขายหนมบ้า น่ารักแม่ค้าขาย" (นิตยา จันทวงศ์, 2532: 74-78)

อย่างไรก็ตามเนื่องจากบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ หลายชุมชนมีลักษณะของการเป็นเมืองท่าซึ่งมีการติดต่อค้าขาย ทำให้หลายชุมชนเป็นสังคมเปิดที่มีผู้คนหลากหลาย ดังบทเพลงกล่อมเด็กหลายเพลงของชาวบ้านตำบลเกาะใหญ่ กิ่งอำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา ที่มีสาระกล่าวถึง การคมนาคมทางน้ำ และผู้คนท้องถิ่นใกล้เคียงที่ได้ไปมาหาสู่กัน ดังสาระในบทเพลงว่า "...รักกันเหอ รักคนทำน้ำ ไม่เรื่ออ้อข้าม นางงามนั่งโก้งจนสุดเสียง โก้แล้วโก้เล่า โก้ตั้งแต่เช้าจนเที่ยง นางงามนั่งโก้งจนสุดเสียง เสียงแห่งเหมือน นกเหวก..." ในบทเพลงยังมีการให้ภาพของผู้หญิงในการค้าขายสินค้าอย่างอื่น เช่น ขายผ้า ขายทอง ขายเกลือ ที่สะท้อนถึงกิจกรรมทางการค้าที่ขยายตัวมากขึ้น ดังสาระในเพลงกล่อมเด็กของ ตำบลเชิงแส อำเภอกะเสสินธุ์ ที่ได้กล่าวไว้ว่า "...คือน้องเหอ คือชาวบ้านกลาง ร่างเล็กเอวบาง ตั้งร้านขายของ ปีนี่ขายผ้า ปีนี่ขายทอง ตั้งร้านขายของ นั่งขายแต่ทองแดง..." (บุษราคัม พุทธชาติ, 2537 : 46)

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลคติชนวิทยาประเภทเพลงพื้นบ้านดังกล่าว ย่อมสะท้อนให้เห็นฐานะและบทบาทของผู้หญิงในสังคมชนบทได้ว่า ผู้หญิงมีส่วนร่วมอย่างมากในการผลิตและการทำมาหากินของครอบครัว โดยเฉพาะในการแลกเปลี่ยนซื้อขายผลผลิตที่มาจากครัวเรือน ตนที่น่าสนใจกิจกรรมการค้าเล็กๆ น้อยๆ ถือเป็นงานส่วนหนึ่งที่จะเชื่อมโยงให้ผู้หญิงได้สัมผัสกับสมาชิกคนอื่นๆ ของสังคมนอกเหนือจากคนในครอบครัวและเครือญาติ จนเมื่อการค้าที่ใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในสังคมชนบท บทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงก็จะเริ่มชัดเจนมาก โดยเฉพาะในแง่ของการหารายได้เป็นเงินตราเพื่อใช้จ่ายในครอบครัว

จากที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปภาพรวมได้ว่า สังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระพื้นที่นี้มีลักษณะเด่นก็คือ เป็นสังคมเปิดเนื่องจากการติดต่อกับโลกภายนอกมาโดยตลอด บริเวณนี้จึงมีความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ และสังคมอย่างต่อเนื่อง แต่ในอดีตความเคลื่อนไหวดังกล่าวก็ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ดังนั้นจึงมีผลกระทบต่องิเลสตัณหาผู้คนมากนัก ลักษณะสังคมในอดีตจึงอยู่ในรูปแบบที่ครอบครัวส่วนใหญ่อยู่บนพื้นฐานของสังคมนเกษตรกรรม

มีวิถีชีวิตเรียบง่ายภายใต้อุดมการณ์ความเชื่อท้องถิ่นควบคู่กับพุทธศาสนา กระทั่งเมื่อรัฐบาลเริ่มใช้นโยบายการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ.2504 สังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระจึงได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่อง ก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ นับว่ามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่อย่างยิ่ง และยังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงไม่น้อย เพราะก่อเกิดการเคลื่อนไหวในสถานภาพเพื่อปรับตัวสู่สังคมแบบใหม่อย่างน่าสนใจ

2. ผู้หญิงในสังคมชนบท พ.ศ.2504 – 2550

2.1 ผู้หญิงกับสถาบันครอบครัว

ในช่วง พ.ศ. 2504 – ก่อนหน้า พ.ศ. 2516 รูปแบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชนของชาวบ้านในสังคมชนบทบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ เป็นไปในลักษณะที่ญาติพี่น้องยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน แม้ว่าสังคมชนบทจะเริ่มได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ.2504 ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนหลายสายสู่พื้นที่ชนบทตั้งแต่ พ.ศ.2516 เป็นต้นมา เศรษฐกิจแบบผลิตเพื่อขายและวัฒนธรรมบริโภคนิยมก็เริ่มขยายตัวในชุมชนมากขึ้น จนกระทั่งหลัง พ.ศ.2520 เป็นต้นมา เมื่อการลงทุนกิจการอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในตัวเมืองสงขลาได้ขยายตัวมากขึ้น ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวชุมชนหลายด้าน อาทิ มีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรในชุมชนเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมภายในเขตเมือง (คำนวน นวลสนอง, 2541 : 47 – 58) ซึ่งการเคลื่อนย้ายแรงงานย่อมทำให้สถาบันครอบครัวของชาวชนบทได้รับผลกระทบและยังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้หญิงโดยตรง อาทิ การขาดตกบกพร่องในหน้าที่หลักของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการดูแลสามี การเลี้ยงดูบุตร ดังสะท้อนจากคำบอกเล่าของของชาวชุมชนในตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระว่า "พอแม่ไม่มีเวลา หลายครอบครัวจึงมีปัญหาเรื่องการหย่าร้าง และการประพฤติดัวของลูกที่เป็นวัยรุ่น" (ดวงใจ ล่องฉ้วน อายุ 49 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตศร คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 79 หมู่ 4 ตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2551)

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะขยายตัวในสังคมชนบทมากขึ้นนับแต่ พ.ศ.2540 เป็นต้นมา เนื่องจากกระแสนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ที่แผ่ขยายและลูกกลายอย่างรวดเร็วในทุกพื้นที่ได้ทำให้ระบบของสถาบันครอบครัวในสังคมชนบทสทิงพระมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบอย่างชัดเจนขึ้น ดังคำบอกเล่าของของชาวชุมชนในอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ว่า "หลายปีผ่านมาเกิดครอบครัวเดี่ยวมากอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ทั้งญาติพี่น้องก็มีความเหินห่างกัน" (ดวง ราชสุวรรณ อายุ 49 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตศร คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 5 หมู่ 3 ตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2551) และ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็ได้ส่งผลกระทบต่อบทบาทของผู้หญิงหลายด้าน ดังสะท้อนจากคำบอกเล่าของชาวชุมชนในอำเภอสิงหนคร ว่า ผู้หญิงหลายคนทำกับข้าวไม่เป็น เข้าครัวไม่เป็น ไม่รู้จักหลักการหุงหาอาหารเหมือนกับรุ่นพ่อรุ่นแม่ (บุญศรี กาสร้าง อายุ 45 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติศร คักดีสูง (ผู้ให้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 30/1 หมู่ 4 ตำบลชุมพล อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2551) ขณะที่คำบอกเล่าของชาวชุมชนในอำเภอรโนด ก็ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า "แม่บ้านไม่ค่อยมีเวลาต่างคนต่างทำงาน บางคนพอมีเงินก็มักหาความสุขด้วยการเที่ยว หรือไปพักผ่อนในตัวเมืองสงขลา เช่น ที่หาดสมิหรา บางคนก็ฟุ่มเฟือยชอบจับจ่ายซื้อของตามห้างในหาดใหญ่ เช่น โลตัส บิ๊กซี" (แน่น้อย ชูประดิษฐ์ (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติศร คักดีสูง (ผู้ให้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 62 หมู่ 3 ตำบลคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2551) และที่น่าสนใจก็คือ ช่วงเวลานี้ กระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลต่อการสร้างมโนทัศน์ใหม่ให้กับผู้หญิงในสังคมชนบท ดังสะท้อนจากคำบอกเล่าเกี่ยวกับการกิจแม่บ้านแม่เรือนในยุคนี้ของชาวชุมชนในอำเภอลิงหนครว่า "เดี๋ยวนี้ในหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลงเยอะจากความเจริญต่าง เพราะมีถนนหนทางสะดวก มีสิ่งของทันสมัยเข้ามา ทำให้แม่บ้านหลายคนเริ่มเปลี่ยนแปลงบทบาทต่างๆ ในครอบครัว เป็นต้นว่า มีการเลี้ยงลูกแบบใหม่ตามคำแนะนำของหมอและพยาบาล คือดูแลเรื่องความสะอาด พัฒนาการแต่ละวัย การให้การศึกษา" (มณีวรรณ ตรีรัตน์ อายุ 56 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติศร คักดีสูง (ผู้ให้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 39 หมู่ 6 ตำบลม่วงงาม อำเภอลิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ.2551)

2.2 ผู้หญิงกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

เดิมวิถีการผลิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวชุมชนในสังคมชนบทในคาบสมุทรสทิงพระ เป็นการผลิตแบบพออยู่พอกินในภาคเกษตรกรรม ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะนับแต่ พ.ศ.2516 ที่มีการตัดถนนเข้าสู่ชนบทหลายพื้นที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จนชาวบ้านหลายครอบครัวได้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต กระทั่งราว พ.ศ. 2520 เมื่อเศรษฐกิจแบบขายและวัฒนธรรมบริโภคนิยมได้ขยายตัวในสังคมชนบทชนบทมากขึ้น ทำให้ผู้หญิงหลายคนต้องปรับตัวสู่ระบบเศรษฐกิจแบบขาย เช่น มีการนำผลผลิตที่ได้ไปแลกเปลี่ยนซื้อขายกับชุมชนใกล้เคียงอื่นๆ มากขึ้น เป็นต้นว่า ผู้หญิงในชุมชนคุซุดนำผลผลิตไปขายที่ตลาดนัดตำบลจะทิ้งพระ ตำบลสนามไชย ตำบลบ่อदान ของอำเภอสิงหนคร หลังจากไปขายสินค้าของตนแล้วก็ซื้อเอาผลผลิตประเภทอาหารทะเลจากตลาด เช่น กะปิ กุ้ง ปลาทะเล กลับไปขายในตลาดที่ภูมิลำเนาของตนเอง ขณะที่แม่ค้าบางคนก็ยังนำสินค้าไปขายที่ตลาดในชุมชนที่ใกล้เคียงอีกด้วย ซึ่งการขยายตัวของเศรษฐกิจดังกล่าวก็ได้ทำให้หลายคน

สามารถสร้างความมั่งคั่งให้กับชีวิตได้จากโอกาสดังกล่าว ดังคำบอกเล่าของชาวชุมชนในอำเภอ สทิงพระ จังหวัดสงขลา ว่า "พวกผู้หญิงบางครอบครัวก็อาศัยโอกาสเหล่านี้หาผลประโยชน์ จากการค้าและการลงทุน บางคนก็มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น หลายคนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ชีวิต ความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายมาสู่ความหรูหราฟุ่มเฟือย" (ประไพ ถาวรเกิด อายุ 49 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติสร คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 15/6 ตำบลวัดจันทร์ อำเภอ สทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2551)

นับแต่ พ.ศ.2540 เป็นต้นมาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในบริเวณ คาบสมุทรสทิงพระที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วได้ส่งผลกระทบต่อสังคมชนบทอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการผลิตและการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนต่างๆ ที่สำคัญ การสร้างถนนที่มีผลทำให้การค้าขายระหว่างชุมชนต่างๆ ในอำเภอสทิงพระกับอำเภอหาดใหญ่ และอำเภอเมืองสงขลา ขยายตัวมากขึ้น ภายในชุมชนต่างๆ ที่เริ่มมีแม่ค้าและแม่ค้าคนกลาง เข้าไปรับซื้อและรวบรวมผลผลิตต่างๆ ในชุมชนเพื่อไปขายในชุมชนเมืองหรือนำไปขายเอง ในตลาดสดของเมือง สินค้าที่สำคัญได้แก่ ผลผลิตจากการทำประมง เช่น กุ้ง ปลา เป็นต้น หรือผลผลิตจากการทำตาลโตนด เช่น ผลตาล น้ำตาลเหลว เป็นต้น และมีผลผลิตจาก การทำนา เช่น ข้าวเปลือก ข้าวสาร ที่น่าสนใจคือ ช่วงเวลานี้ผู้หญิงในชุมชนได้มีการรวม กลุ่มกันเพื่อปรับตัวสู่ชีวิตในระบบทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เช่น มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม อาชีพของบรรดาแม่บ้านเพื่อค้าขายและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากทะเล การรวมกลุ่มดังกล่าวยัง ขยายงานต่อไปเป็นกลุ่มออมทรัพย์ รวมทั้งการสร้างระบบสวัสดิการร่วมกันในชุมชนจนทำให้ หลายคนมีความสามารถในการบริหารธุรกิจได้ ดังที่ราตรี ถนอมทรัพย์สิน ได้เล่าถึงความ กตัญญูที่ทำให้แม่บ้านต้องลุกขึ้นมารวมกลุ่มกันในสถานการณ์ที่ทรัพยากรกำลังย่ำแย่ว่า "ทุกเรื่องจะมาลงที่ผู้หญิงหมด ไหนจะต้องดูแลลูก อาหารการกิน ไม่ว่าสามีจะหาอย่างไร ถ้าแม่บ้านบริหารไม่ดีก็ไม่พอจ่าย ผู้หญิงต้องออกไปทำงานโรงงาน ไม่ใช่ช่วยอยากทำ บางคน เจออุบัติเหตุตายเพราะต้องเร่งรีบไปให้ทันเวลาทำงาน ทำงานหนักไม่เอาใจสามีก็ตีตัวออกห่าง เกิดปัญหาครอบครัว ชีวิตของแม่บ้านต้องติดกับค่าแรง กำหนดตัวเองไม่ได้เลย ต่อไปชีวิตเรา จะเป็นอย่างไร แต่ถ้าเราอยู่แล้วเราสามารถจัดการบริหารตัวเองได้ ปัญหาพวกนี้ทำให้แม่บ้าน ลุกขึ้นมารวมกลุ่มกัน" (ราตรี ถนอมทรัพย์สิน อายุ 43 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติสร คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 56/1 หมู่ 6 ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2551)

การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในสังคมชนบทดังกล่าวจึงถือได้ว่า เป็นความโดดเด่น ในแง่การปรับเปลี่ยนบทบาทให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในโลกยุคใหม่ทั้งสะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิง ภาคใต้มีโลกทัศน์ที่เปิดกว้าง มีความเข้มแข็งและต่อสู้ชีวิตได้ในทุกสถานการณ์ ในขณะเดียวกัน ก็สามารถใช้ออกาสจากสถานการณ์สร้างประโยชน์ให้กับตนเองและครอบครัวได้ในระดับหนึ่ง

3. ผู้หญิงกับจารีตประเพณีของสังคม

เมื่อเศรษฐกิจแบบขายและวัฒนธรรมบริโภคนิยมได้ขยายตัวในสังคมชนบท บริเวณคาบสมุทรสทิงพระมากขึ้นหลังจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ.2504 เป็นต้นมา มีผลทำให้ครอบครัวในสังคมชนบทหลายครอบครัวได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยผลกระทบดังกล่าวก็ยังทำให้วิถีชีวิตผู้หญิงหลายคนเริ่มมีการปรับเปลี่ยน ดังที่ชาวชุมชนใน ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เล่าว่า "ผู้หญิงก็ยังช่วยผู้ชายทำงานในสวนในนาเป็นแม่ค้าบ้าง ส่วนใหญ่ก็ยังปฏิบัติตามที่พ่อแม่สอนมาคือ อยู่บ้านดูแลลูกและครอบครัว แต่หลายคนก็เริ่มที่จะทำงานนอกบ้าน ทำงานในตัวเมือง เพราะผู้หญิงหลายคนเรียนมาสูงขึ้นจึงอยากทำงานที่ได้เงินเดือนสูง บางคนพอไปทำงานก็เริ่มแต่งตัวทันสมัยมากขึ้น" (อำเภอ มากชูชิต (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติศร ศักดิ์สูง (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านเลขที่ 1/1 หมู่ 5 ตำบลท่าหิน อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2551) จนกระทั่งราว พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เมื่อความเจริญทางด้านเทคโนโลยีและความสะดวกในการคมนาคมขนส่งได้ขยายตัวในสังคมชนบท การตัดถนนหนทางได้ทำให้การเดินทางติดต่อระหว่างชุมชนต่างๆในชนบทกับตัวเมืองและชุมชนใหญ่ๆ ในตัวจังหวัดมีความสะดวกและรวดเร็วทำให้เกิดการถ่ายเททางวัฒนธรรมกล่าวคือชาวบ้านได้รับเอาวัฒนธรรมบริโภคนิยมและความฟุ่มเฟือยจากชุมชนเมืองเข้าสู่สังคมชนบทมากขึ้น

วัฒนธรรมทางวัตถุดังกล่าวมีผลทำให้วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นหลายอย่างเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ช่วงเวลานี้มีเด็กผู้หญิงที่เป็นคนรุ่นใหม่บางคน ได้หันมารับวัฒนธรรมแบบเมือง เช่น การนิยมวัฒนธรรมวัตถุนิยมแบบตะวันตก ทั้งวัฒนธรรมการการพุด การกิน การแต่งกาย ตลอดจนเทคโนโลยีต่างๆ ดังที่ชาวชุมชนในตำบลคูซุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลาได้เล่าให้ฟังว่า "เมื่อมีการตัดถนนทำให้มีการติดต่อสื่อสารและการค้าขายแลกเปลี่ยนกับเมืองสะดวกและรวดเร็วขึ้น ทั้งมีเทคโนโลยีสื่อสารที่ทันสมัย เช่น วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ ทำให้ผู้หญิงหลายคนมีการเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นอื่นและรับเข้ามา อาทิ ค่านิยมของผู้หญิงรุ่นใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการกินพิซซ่าแทนการกินข้าวราดแกง ร้องเพลงคาราโอเกะแทนการเที่ยวงานวัด" (ช่วย เรืองศรี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติศร ศักดิ์สูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 13 หมู่ 4 ตำบลคูซุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2551)

กระทั่งราว พ.ศ. 2540 เมื่อเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและวัฒนธรรมเชิงวัตถุได้ขยายตัวในสังคมชนบทมากขึ้น วิถีชีวิตชาวชุมชนจึงมีการเปลี่ยนแปลงอีกหลายอย่าง เช่น การบริโภคตามความจำเป็นเปลี่ยนไปเป็นการบริโภคอย่างฟุ่มเฟือย พร้อม ๆ กับเป็นการลอกเลียนแบบวัฒนธรรมเชิงวัตถุของสังคมเมืองที่แพร่หลายสู่สังคมชนบทผ่านข้อมูลข่าวสารการโฆษณา

ชวนเชื่อตามสื่อต่างๆ จนทำให้เกิดความต้องการเสพของเหล่านี้ที่เป็นของฟุ่มเฟือยและราคาสูง ค่านิยมดังกล่าวถือว่ามีผลยิ่งต่อวิถีชีวิตผู้หญิงในสังคมชนบทเพราะทำให้วิถีชีวิตในจารีต ประเพณีเดิมเปลี่ยนไป ดังที่ชาวชุมชนในอำเภอลำสนธิ จังหวัดสงขลา ได้เล่าให้ฟังว่า "...การโฆษณาในวิทยุโทรทัศน์ ทำให้เด็กผู้หญิงในครอบครัว โดยเฉพาะวัยรุ่นที่ถูกเลี้ยง แบบตามใจ เกิดความต้องการอยากมีอยากได้ตามโฆษณาชวนเชื่อเหล่านั้น และตามแฟชั่น ของวัยรุ่น เช่น อยากมีรองเท้าสเก็ตสวมใส่ อยากกินพิซซ่า อยากเล่นลูกดิ่งโยโย่" (สุนัย แคล้วอาวุธ (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติศร คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 12 หมู่ 3 ตำบลจะทิ้งหม้อ อำเภอลำสนธิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2551)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทจะส่งผลกระทบต่อ วิถีชีวิตจนเกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ก็ไม่ได้ทำลายวิถีชีวิต ที่อยู่ในจารีตประเพณีเดิมของผู้หญิงโดยสิ้นเชิง เพราะยังมีผู้หญิงในสังคมชนบทอีกหลายคน ที่ยังยึดมั่นในอุดมคติความเป็นผู้หญิงที่ดีตามจารีตเดิมเอาไว้โดยมีการปรับเปลี่ยนบทบาท ให้เหมาะสมกับยุคสมัย ดังคำบอกเล่าของชาวชุมชนในอำเภอกะเสสินธุ์ว่า "...สมัยนี้แม้ ผู้หญิงในหลายครอบครัวจะเปลี่ยนแปลงการเลี้ยงลูก โดยหลายคนเลี้ยงลูกแบบทันสมัย แต่บรรดาลูกๆ โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงก็ยังเชื่อฟังพ่อแม่ปู่ย่าตายายเสมอ ในชุมชนผู้หญิงหลายคน ก็ยังปฏิบัติตามจารีตประเพณีแบบอดีต เช่น การอยู่ไฟ วัฒนธรรมการกินอาหารของเด็ก และการเลี้ยงลูก เป็นต้น บางครอบครัวผู้หญิงก็ยังให้สามีเป็นผู้นำและเชื่อฟังในฐานะหัวหน้า ครอบครัว แม้บ้านบางคนแม้จะมีภาระนอกบ้านค่อนข้างมาก แต่ก็ยังพยายามหาเวลาดูแล อบรมสั่งสอนลูกอยู่เสมอ และมักให้เวลากับลูก เช่นพาไปเที่ยว ไปซื้อของที่ห้างสรรพสินค้า ในหาดใหญ่..." (บุญนา ช่วยแท่น อายุ 43 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อติศร คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) บ้านเลขที่ 2 หมู่ 3 ตำบลโรง อำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ.2551)

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง "ผู้หญิงในสังคมชนบท : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์บริเวณคาบสมุทร สหิงพระ จังหวัดสงขลา พ.ศ. 2504 - 2550" เป็นการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับเรื่องราวของผู้หญิง ในสังคมชนบท ในบริบทของประวัติศาสตร์อันหมายถึงการศึกษาพัฒนาการของผู้หญิงภายใต้ โครงสร้างของสังคมชนบทในอดีต ผ่านสาระหลักฐานต่างๆ ของท้องถิ่น ทั้งประเภทลายลักษณ์ และข้อมูลจากประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า โดยพยายามจะนำเสนอให้เห็นภาพของผู้หญิง ในแง่มุมต่างๆ ทั้งฐานะและบทบาทในอดีต ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในสถานภาพตั้งมีการใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2504 มาจนถึงปีที่ทำการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้มีประเด็นที่ได้คำตอบลำดับแรกคือผู้หญิงในสังคมชนบทบริเวณคาบสมุทร สหิงพระในอดีตนั้นมีฐานะและบทบาทที่ไม่ต่างจากผู้หญิงในสังคมภาคใต้มากนัก กล่าวคือผู้หญิงยังคงมีบทบาทสำคัญในแง่การเป็นเมีย แม่ และลูกที่ดีตามที่สังคมคาดหวัง ที่สำคัญผู้หญิงจำต้องมีบทบาทหลักในครัวเรือน ไม่มีบทบาทเด่นชัดในเรื่องสังคมภายนอกทั้งในระดับชุมชนและระดับรัฐเพียงแต่ปรากฏหลักฐานบ้างว่าผู้หญิงบางคนในสังคมชนบทของชุมชนสหิงพระเริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยกิจกรรมการค้า เนื่องจากสังคมในคาบสมุทรสหิงพระเป็นสังคมที่มีการติดต่อกับภายนอกในฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ ทำให้ผู้หญิงหลายคนมีโลกทัศน์ค่อนข้างกว้าง ขณะที่ผู้หญิงส่วนใหญ่ก็ยังปิดกั้นตนเองไว้กับครัวเรือนเพราะเป็นภาระหลัก

เมื่อสังคมชนบทถูกกระแทกจากพลังของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม พร้อมๆ กับการลุกลามของวัฒนธรรมบริโภควัตถุ จากนโยบายรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาของรัฐได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างชนบทอย่างรุนแรง พร้อมๆ กับการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมที่ได้กัดเซาะวิถีผลิตเดิมของชุมชนลงไปทุกขณะ ราว พ.ศ.2520 เป็นต้นมากระแสบริโภคนิยมจากภายนอกก็เข้าครอบงำพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ทุนนิยมเชิงวัตถุได้กลายเป็นพลังผลักดันให้ผู้หญิงในสังคมชนบทค่อยๆ เปลี่ยนวิถีชีวิตอย่างค่อยเป็นค่อยไป กระทั่งชัดเจนขึ้นเมื่อสังคมชนบทตกอยู่ใต้การครอบงำของกระแสโลกาภิวัตน์ ราวทศวรรษ 2540

การเคลื่อนไหวในฐานะของผู้หญิงจากปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงนำไปสู่การอธิบายประเด็นที่เป็นคำตอบต่อมาก็คือ ผู้หญิงมีการปรับเปลี่ยนฐานะและบทบาทอีกหลายแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของผู้หญิงกับสถาบันครอบครัว ผู้หญิงกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และผู้หญิงกับจารีตประเพณีของสังคม ที่โดยภาพรวมก็คือ แม้ผู้หญิงยังคงยึดมั่นในบทบาทของความ เป็นเมียและแม่ที่ดีดังที่เคยปฏิบัติกันมาก่อน แต่ผู้หญิงในสังคมชนบทกลับมีการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนบทบาทให้สอดคล้องกับบริบทของยุคสมัย อันเป็นไปตามเงื่อนไขความแปรเปลี่ยนของสังคมที่มาจากพลังทุนและวัตถุนิยมจากภายนอก ซึ่งเข้าครอบงำสังคมชนบทของคาบสมุทรสหิงพระ อย่างน้อยก็ร่วมห้าทศวรรษ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา "ผู้หญิงในสังคมชนบท : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์บริเวณคาบสมุทรมหานคร จังหวัดสงขลา พ.ศ. 2504 - 2550" ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. **ข้อเสนอแนะทั่วไป** ผลจากการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะว่า หน่วยงานในพื้นที่ควรจะมีการส่งเสริมให้มีการศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมชนบทในพื้นที่ต่างๆ ของภาคใต้โดยเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่แต่ละจังหวัดอย่างทั่วถึง

2. **ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป** ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้ ประการแรก ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมชนบทให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ เช่น บริเวณกลุ่มภาคใต้ตอนบน ภาคใต้ตอนกลาง และภาคใต้ตอนล่าง โดยเฉพาะในกลุ่มจังหวัดชายแดนที่อยู่ในวัฒนธรรมแบบไทย-มลายู ประการที่สอง ควรมีการศึกษาบทบาทผู้หญิงในสังคมชนบทให้ละเอียดลึกซึ้ง ประการที่สาม ควรจะมีการศึกษาผู้หญิงในสังคมชนบทในเชิงเปรียบเทียบ

บรรณานุกรม

- คำนวน นวลสนอง.(2541) "วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดสงขลา" **ทักษิณคดี**. 5(1) : 90 - 91: สิงหาคม - มกราคม 2540 - 2541.
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. (2536).**แลได้สี่ทศวรรษ : ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางการเมือง** (ในช่วงเวลา 2490-2536) .ชลบุรี: มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- ดวงทอง เหล่าวรรณะกุล. (2539) **ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา**. วิทยานิพนธ์ ศ.ศ.ม.(ประวัติศาสตร์). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิตยา จันทวงศ์.(2532). **สถานภาพและบทบาทสตรีไทยภาคใต้ : ศึกษาจากหนังสือบุคคลประเภทนิทานประโลมโลก**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ภาษาไทย). สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- นัทธิภา สติรวณิชย์.(2540) **ศึกษาการใช้คำและโวหารในเพลงกล่อมเด็กภาคใต้ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ไทยคดีศึกษา). สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- บุญยงค์ เกศเทศ, (2532). **สถานภาพสตรีไทย**. กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์.
- บุษราคัม พุทธชาด.(2537) **ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็กของชาวบ้าน กิ่งอำเภอกะแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ไทยคดีศึกษา). สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้ .
- เบญจพรรณ ชินวัตร และคณะ. (2537). **งานวิจัยบทบาทสตรีในการเกษตรของประเทศไทย : เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**.
- ประไพ สุทธิมิตร. (2541) **ตลาดนัดบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา). สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- พัชรินทร์ ลาภานันท์. (2536) "บทบาทด้านเศรษฐกิจในครัวเรือนและสถานภาพของสตรีชนบท." ใน **คนธรรมดา : รวมบทความและข้อเขียนในวาระครบรอบอายุ 60 ปี ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์** . (หน้า 34-65). ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- พัชรินทร์ ลาภอนันต์, ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, และเยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ. (2550) **การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม : การศึกษาสถานภาพองค์ความรู้**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา
- ยศ สันตสมบัติ. (2535) **แม่หญิงสี่ชายตัว**, กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- รัชเณกร ทิพย์วาน. (2525) **การใช้แรงงานชายและหญิงในครัวเรือนเกษตรชนบท : บ้านซังและหนองน้ำใหญ่**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วณี บางประกาย และธิตี ประเสริฐ. (2533). **การแบ่งงานระหว่างเพศและการพัฒนาสตรีชนบท : กรณีศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย**, โครงการสตรีชนบทกลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์ และเบญจา จิรภัทรพิมล.(2537) **ภาวะการทำงานอุตสาหกรรมของสตรีกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัว**. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สภาสตรีแห่งชาติ.(2518). **สตรีไทย** กรุงเทพฯ: สภาสตรีแห่งชาติ.
- สุธี สังข์หิรัญ. (2540) **การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชนคุชูด ตำบลคุชูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ไทยคดีศึกษา). สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2534). **สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ**, วารสารอักษรศาสตร์, 23 (2) : 1-19.
- สุวรรณา เกรียงไกรเพชร .(2535). **สถานภาพของผู้หญิง อดีต ปัจจุบัน อนาคต**. (หน้า11-25) กรุงเทพฯ : รายงานการประชุมสมัชชาสตรีแห่งชาติครั้งที่1 วันที่ 1-2 มีนาคม 2535.
- อดิศร คักดีสูง.(2540) **สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน พ.ศ. 2434-2476**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อำพน แสงดี. (2546). **ศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาของชาวบ้านในอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา ตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2504 - 2545)**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ไทยคดีศึกษา). สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- อุดมลักษณ์ จิตต์รักเกียรติ.(2540) **ตำนานชื่อสถานที่ในอำเภอสทิงพระจังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ ศ.ศ.ม.(ไทยคดีศึกษา).สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.

บุคลากรกรม

- ช่วย เรืองศรี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 13 หมู่ 4 ตำบลคูซุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2551
- ดวงใจ ล่องจั่น อายุ 49 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 79 หมู่ 4 ตำบลคูซุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2551)
- แน่นน้อย ชูประดิษฐ์ (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 62 หมู่ 3 ตำบลคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2551
- บุญศรี กาสร้าง อายุ 45 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 30/1 หมู่ 4 ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2551
- ประไพ ถาวรเกิด อายุ 49 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 15/6 ตำบลวัดจันทร์ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2551
- ราตรี ถนอมทรัพย์สิน อายุ 43 ปี (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 56/1 หมู่ 6 ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2551
- สุนีย์ แคล้วอาวุธ (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 12 หมู่ 3 ตำบลจะทิ้งหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2551
- อำไพ มากชูชิต (ผู้ให้สัมภาษณ์) อดีตฯ คักดีสูง (ผู้สัมภาษณ์) ที่บ้านเลขที่ 1/1 หมู่ 5 ตำบลท่าหิน อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2551